

Kapacitetsudnyttelsen i landbruget.

Af landbrugskandidat *Asger Brøsted Pedersen.*

Kapacitetsspørgsmålet i almindelighed.

Kapacitetsudnyttelse er et begreb, der knytter sig til spørgsmålet om anvendelse og udnyttelse af de produktionsfaktorer, der er nødvendige for en produktions gennemførelse. Da det er formålet med al produktion at opnå det størst mulige udbytte ved mindst mulig anvendelse af produktionsmidler, altså maksimal produktion i forhold til de medgåede omkostninger, er det indlysende, at de forskellige forhold i forbindelse med den bedst mulige udnyttelse af de anvendte produktionsmidler er af stor økonomisk betydning i enhver produktion.

Inden for landbruget er spørgsmålet af grunde, som nedenfor nærmere skal omtales, som helhed af større betydning end i andre erhverv og af langt større økonomisk rækkevidde, end mange landmænd sikkert gør sig klart. Det ville derfor uden tvivl være hensigtsmæssigt, såfremt man inden for landbruget i noget højere grad end det almindeligt er tilfældet, beskæftigede sig med kapacitetsudnyttelsens forskellige problemer.

Ved betegnelsen kapacitet forstås i økonomien den egenskab hos produktionsfaktorerne, der udtrykker det maksimale bidrag, de kan yde ved gennemførelsen af en produktion. De enkelte produktionsfaktorerers kapacitet kan dog ikke direkte sammenlignes, idet de hver især har forskellige funktioner at udfylde.

For landbrugets vedkommende kan det eksempelvis anføres, at jordens kapacitet udtrykkes i afgrødeproduktionens størrelse, en kostalds kapacitet måles ved det antal køer, den kan rumme, en malkekos kapacitet ved den mælkeproduktion, den kan præstere, og en hests ved dens arbejdsydelse.

Med hensyn til betegnelsen *maksimal* må der dog tages et

vist forbehold, idet der ikke herved må forstås en kortvarig toppræstation, *men derimod den maksimale ydelse, produktionsfaktoren kan præstere over et længere tidsrum*, altså f. eks. for hesteholdets vedkommende ikke 16—18 timers dagligt arbejde, men derimod formentlig den nugældende normale arbejdsdag på 8—10 timer.

Problemet kapacitetsudnyttelse rejser sig dog ikke for alle produktionsfaktorer eller — anderledes udtrykt — for alle en produktions omkostninger, idet disse groft taget kan deles i to grupper, hvoraf den ene består af produktionsmidler, der opbruges fuldstændigt i en enkelt produktion, såsom foderstoffer og gødning, mens den anden omfatter produktionsmidler, som det er fordelagtigt at sikre sig i en sådan form, at de kan anvendes i flere produktionsprocesser.

Eksempelvis kan anføres, at en kostald bygges, så den kan anvendes i mange år. Til gengæld må man regne med, at nogle af kobåsene i visse år må stå tomme. Ganske vist kunne man — forudsat hertil afpasset opførelse af stalden — ændre dennes størrelse fra år til år efter det øjeblikkelige koantal og på denne måde til stadighed opnå fuldstændig kapacitetsudnyttelse, men en sådan fremgangsmåde ville være dårlig økonomi og har derfor kun teoretisk interesse. Ligeledes er det heller ikke økonomisk fordelagtigt, selv om det er teknisk muligt, at variere hesteholdets omfang fra måned til måned efter det øjeblikkelige behov.

Det er den sidst omtalte gruppe, almindeligt kaldet *de faste omkostninger*, der rejser kapacitetsspørgsmålet. Som følge af forskellige omstændigheder vil behovet af de enkelte produktionsfaktorer variere fra år til år og inden for det enkelte år, hvilket medfører en tilsvarende varierende udnyttelse af de disponible faste produktionsfaktorerers kapacitet.

Kapacitetsspørgsmålet kan dog også henføres til et andet forhold, nemlig produktionsmidlernes manglende delelighed, der kan medføre, at de enkelte virksomheder ikke kan anskaffe dem i netop det omfang, man har brug for dem i produktionen eller svarende til andre produktionsmidler, som de skal kædes sammen med i produktionsprocessen.

Man kan således ikke anskaffe mindre end en hel hest eller en hel vogn, selv om behovet er mindre, ligesom man heller ikke kan købe mindre end en hel selvbinder, uanset at jordarealet måske er så lille, at den ikke kan udnyttes fuldt ud.

Kapacitetsudnyttelsesproblemet kan altså henføres til produktionsmidlernes utilstrækkelige delelighed samt deres anvendelse i flere produktionsprocesser, der har varierende omfang.

Kapacitetsspørgsmålet i landbruget.

1. Erhvervets faste omkostningsstruktur og årsager hertil.

Kapacitetsspørgsmålet er inden for landbruget af overordentlig stor betydning som følge af erhvervets faste omkostningsstruktur. I et dansk landbrug af gennemsnitsstørrelse udgør de faste omkostninger ca. 60 pct. af samtlige, varierende fra ca. 70 pct. i de små brug til ca. 45 pct. i de store brug, hvilket er langt mere end i industrien, og det er derfor en af landmandens vigtigste driftsøkonomiske opgaver at søge de faste omkostninger udnyttet bedst muligt.

Årsagen til de faste omkostningers relativt store vægt i landbruget må i første række søges i produktionens biologiske grundlag, thi medens industriens stofomsætning inden for visse grænser kan ske med tildels vilkårlig fart (varierende hjulhastighed, transportbånd, døgndrift), så har landbrugets produktion en inden for faste biologiske rammer fastlagt produktionsrytme. Planterne kræver en vis vækstperiode. Husdyrenes omsætningssevne og dermed disses og de anvendte bygningers produktionskapacitet kan ikke forceres ud over visse snævre grænser. Maskiner og arbejdskraft kan kun anvendes i bestemte, relativt stærkt begrænsede tidsrum, bestemt af planters og dyrs individuelle produktionsrytme. Disse forhold hæmmer i væsentlig grad bestræbelserne på en rationel udnyttelse af de faste omkostninger i landbruget.

Som medvirkende til at give en fast omkostningsstruktur må endvidere nævnes, at landbruget er et erhverv, hvor råstof- og forædlingsproduktion er nøje sammenknyttet. I modsætning til industrien, hvor rå- og hjælpestoffer ofte væsent-

ligst eller udelukkende købes udefra og dermed forøger de variable omkostninger, hvortil de i almindelighed hører, så produceres i det typiske landbrug størstedelen af de råstoffer, der anvendes i forædlingsproduktionen, i den pågældende bedrifts jordbrug. Såfremt alle i forædlingsproduktionen anvendte hjemmeavlede planteafgrøder blev debiteret forædlingsproduktionen som omkostninger, ville dette resultere i en betydelig mindre fast omkostningsstruktur.

Som en tredje årsag, der gør navnlig det mindre landbrugs omkostningsstruktur mere fast, må nævnes, at brugerens og hans families arbejdskraft i almindelighed ikke eller kun i ringe udstrækning kan finde anvendelse udenfor bedriften, og derfor har den faste omkostnings karakter, d. v. s. den kan ikke udnyttes på anden måde end i den pågældende bedrifts produktion, og den vil altså i det omfang, der ikke er fuld anvendelse for den, repræsentere uudnyttet kapacitet.

2. *Betydningen af landbrugets sammensatte produktion.*

Et karakteristisk træk i landbrugsproduktionen er den mangeartede produktionssammenhæng mellem de enkelte grene, hvilket har betydning for kapacitetsudnyttelsen. Forholdet er her det, at jo flere anvendelsesmuligheder, der er for en faktor, desto større vil kapacitetsudnyttelsen alt andet lige kunne blive. Omvendt vil fuld udnyttelse af en faktor være desto vanskeligere, jo flere faktorer, der er bestemmende for dens udnyttelse. Ofte vil de forskellige faktorer imidlertid kunne supplere hverandre, og de mange faktorer vil i så fald virke fremmende på udnyttelsen af den faktor, der påvirkes. Til belysning af forholdet kan nævnes udnyttelsen af kostaldens kapacitet, der er baseret på bl. a. følgende faktorer: Ikke-salgbart foder, køers mælkeydende evne, proteinrige foderstoffer og menneskelig arbejdskraft. Udnyttelsen af jordens kapacitet er på samme måde afhængig af gødning, arbejde, yderige plantevækster m. v. I begge tilfælde kan de enkelte faktorer til en vis grad erstatte hverandre, hvilket som nævnt er en fordel for kapacitetsudnyttelsen.

At kapacitetsudnyttelsen fremmes af mange anvendelses-

muligheder for vedkommende faktor vil blandt andet sige, at arbejdskraftens udnyttelse befordres ved efterspørgsel til mange formål. Samme virkning har ofte den sammensatte produktion: En staldbygningens kapacitetsudnyttelse stabiliseres, når dens anvendelse baseres på produktion af både kød og mælk, fremfor hvis formålet er ensidig kødproduktion.

Denne gensidige afhængighed mellem de enkelte faktorer med hensyn til deres udnyttelse bevirker, at kapacitetsspørgsmålet dukker op overalt. Dårlig høst eller lavt ydende køer og utrivelige svin hindrer bygningers og husdyrs udnyttelse. Uhensigtsmæssige bygninger eller køer med lav ydeevne kan hindre en tilfredsstillende udnyttelse af planteproduktionen og dermed af jordens kapacitet. Mangel på proteinrige fodermidler kan formindske udnyttelsen af det til rådighed stående foders indhold af F. E.

Som en følge af landbrugsproduktionens biologiske og sammensatte karakter kan nævnes det forhold, at produktionen bliver stærkt svingende, hvilket i væsentlig grad vanskeliggør en tilfredsstillende kapacitetsudnyttelse. Usikkerheden kan dels henføres til faktorer, der ikke beherskes fra producentens side, såsom klimatiske forhold, og dels til omstændigheder, som driftslederen i større eller mindre udstrækning kan gøre sig til herre over, f. eks. sygdom blandt planter og husdyr.

3. Måling af kapaciteten.

En kvantitativ bestemmelse af en faktors kapacitet og udnyttelsesgrad, hvorved forstås den procentdel af kapaciteten, der tages i anvendelse i produktionen, er vanskeligere i landbruget end i industrien. Eksempelvis kan man kun konstatere jordens kapacitet gennem dens anvendelse, hvilket medfører, at den er bestemt ikke alene af bonitet, men også af afgrødeart, gødskning, såsædens kvalitet og genetisk bestemte egenskaber m. v. Men lige så afgørende for kapacitetens størrelse er faktorer som nedbørens størrelse og fordeling, temperaturen og dennes svingninger, samt andre forhold, der varierer fra år til år og egn til egn. Det er således ikke alene vanskeligt at angive en landbrugsbedrifts kapacitet, men man kan heller

ikke med sikkerhed afgøre, *hvilken* af to landbrugsbedrifter, der har størst kapacitet.

Sammenligner man således to landejendomme, hvoraf den ene har let og den anden svær jord, vil den første måske have størst kapacitet, såfremt driften i begge brug overvejende baseres på kartoffelavl samt i år med rigelig nedbør, mens den anden ejendom vil være overlegen i tørre år og særlig, hvis korn bliver hovedafgrøde.

Derimod vil en undersøgelse af den enkelte bedrifts forhold kunne besvare spørgsmålet om, hvorvidt man gennem eventuelle driftsændringer vil kunne forbedre den øjeblikkelige kapacitetsudnyttelse, og dette er faktisk alt, hvad landmanden har brug for at få at vide.

Viser det sig således, at en driftsændring kan medføre en forøgelse af hele bedriftens bruttoudbytte målt i penge uden forøgelse af omkostningerne, eller disses eventuelle stigning herved er mindre end udbyttestigningen, så har vedkommende driftsændring medført en forbedret udnyttelse af bedriftens kapacitet målt i penge, og for en driftsherre som f. eks. en landmand er det kapacitetsudnyttelsens indflydelse på bedriftens økonomi, der er afgørende.

4. De enkelte faktorerers udnyttelse.

Med hensyn til de enkelte faktorerers udnyttelse skal det som ovenfor berørt først understreges, at kapacitetsudnyttelsen inden for et erhverv, og altså også i landbruget, ikke er teknisk men økonomisk betinget, eller sagt med andre ord. at formålet ikke er maksimal produktivitet, men maksimal rentabilitet. Dette formål søges af den enkelte driftsleder nået ved gennem beregninger af den økonomiske virkning af mulige og ønskelige driftsændringer at tilstræbe den driftsorganisation, der giver størst muligt nettoudbytte målt i penge, en retningslinie, der også gælder for erhvervet som helhed.

Kapacitetsudnyttelsen behøver under en sådan rentabilitetsmæssig set optimal driftsorganisation ikke at være fuldstændig, men vil hyppigst kun være delvis, ligesom udnyttelsesgraden for de enkelte faktorer, såfremt den kunne bestemmes, heller ikke ville være lige stor.

Ligeledes skal det understreges, at en forbedret kapacitetsudnyttelse ikke nødvendigvis behøver at bestå i en *forøget* udnyttelse, men meget vel kan give sig udtryk i en *formindsket* udnyttelse af den disponible produktionskapacitet, f. eks. ved indskrænkning af en for tiden urentabel driftsgren.

I første række kan den uudnyttede kapacitet i almindelighed henføres til, at det eksisterende produktionsapparat ikke er i harmoni med de krav, som nu stilles til en rationel driftsorganisation. Med hensyn til den varierende udnyttelsesgrad for de enkelte faktorer, så gør der sig her en stærk vekselvirkning gældende.

Selv om jorden teknisk set udnyttes maksimalt med kartoffelavl, tilskynder hensynet til arbejdskraftens udnyttelse samt til den økonomiske risiko til en mere alsidig drift. Dog vil det ofte være fordelagtigt at dyrke en indbringende afgrøde i relativt stort omfang, selvom arbejdskraften herved udnyttes mindre rationelt. En fuldstændig udnyttelse af den faste arbejdskraft kan nødvendiggøre en reduktion i antallet af faste folk til fordel for sæsonarbejdere eller optagelse af en ny planteproduktion til udfyldelse af »hullet« i arbejdsbehovet.

Ligeledes kan bedst mulig udnyttelse af planteproduktionen fordelagtiggøre en midlertidigt noget svagere kvægfodring, fordi man ikke mener, det kan betale sig at anvende disponibelt foder på det pågældende tidspunkt (vente lidt med udbinding, unnlade opfodring af roer i september). Produktionssvingninger fra år til år stiller landmanden det spørgsmål, hvorvidt husdyrbrugets eller planteproduktionens kapacitet periodisk skal udnyttes dårligt.

Der eksisterer således en nøje vekselvirkning i spørgsmålet om de enkelte faktorerens kapacitetsudnyttelse. En ændret virkning af en faktor vil medføre en ændret kapacitetsudnyttelse af en anden faktor. Gode bygninger og stor husdyrbestand fremmer udnyttelse af jordens kapacitet, men samtidig øges til gengæld risikoen for en utilstrækkelig udnyttelse af husdyr og avlsbygninger.

Udnyttes jorden stærkt gennem anvendelse af store mæng-

der arbejde og gødning, så udnyttes disse faktorer dårligere og omvendt. Et formindsket merudbytte ved stærk gødskning skyldes ikke en lavere kapacitet, men en nedsat udnyttelsesgrad for gødningen. Derimod forøger svag gødskning udnyttelsen af gødningen, men nedsætter til gengæld udnyttelsesgraden for jordens kapacitet.

I en rationel produktion vil man altid tilstræbe at udnytte de faktorer bedst, der er relativt dyrest.

Med hensyn til prisforholdenes betydning gælder det iøvrigt, at faktorudnyttelsen bestemmes af de til enhver tid gældende prisrelationer, dels mellem faktor og produkt og dels mellem faktorerne indbyrdes.

Måske den vigtigste produktionsfaktor er driftslederens indsats. Skal denne faktor udnyttes tilfredsstillende, er det af afgørende betydning, at der eksisterer en vis harmoni mellem den og de øvrige faktorer. En dygtig landmands indsigt kommer kun til sin ret, når de øvrige faktorer giver de fornødne muligheder for udfoldelse. En middelmådig landmand vil derimod ofte ikke have fordel af at arbejde med et produktionsapparat af stor kapacitet, idet han ikke vil være i stand til at høste det fornødne økonomiske udbytte heraf, men selvsagt ikke kan fritages for større økonomiske forpligtelser ved overtagelse af et sådant landbrug, sammenlignet med køb af en mindre ydedygtig og tilsvarende billigere drift.

For landbrug sammenlignet med andre erhverv er forholdet det, at de små driftenheder i landbruget yder relativt ringe mulighed for fuld udnyttelse af dygtige personers kapacitet. Dette har utvivlsomt i mange tilfælde været årsag til, at landbrugserhvervet har mistet nogle af sine dygtigste udøvere.

5. Særlige forhold.

Ved vurdering af kapacitetsudnyttelsen må man skelne mellem tilsyneladende og virkelig kapacitetsudnyttelse. Arbejdskraften kan ofte være fuldt beskæftiget uden at være rationelt anvendt og repræsenterer således uudnyttet kapacitet. Tilsvarende kan man jo ikke gå ud fra, at et jordareals

kapacitet er udnyttet, fordi al jorden er dyrket. Det er sandsynligt, at produktionen vil kunne hæves ved overgang til mere ydedygtige afgrøder, eller ved mere intensiv dyrkning af de anvendte.

Ligeledes skal det nævnes, at det ikke altid er muligt at gennemføre den økonomisk set optimale kapacitetsudnyttelse. Dette vil kunne skyldes landbrugets langsomme produktionscyklus; selvom produktionsvilkårene taler for udvidelse af husdyrbestanden og dermed forbedret udnyttelse af de eksisterende bygninger, vil tilpasningen tage sin tid, idet det varer 3—4 år at bringe en kobestand op. Andre forhold, der kan hindre en ønskelig forøgelse af kapacitetsudnyttelsen, er finansieringsproblemer og forsyningsvanskeligheder.

Som en kendsgerning af praktisk betydning må nævnes det forhold, at den kapacitet, som brugerens egen arbejdskraft repræsenterer, kan ændres, ikke alene som følge af svigtende helbred eller lignende, men derved, at brugeren både er arbejder og et menneske, der vil »nyde livet«. Ændrer en landmand sine værdidomme og vurderer fritiden højere eller livets forskellige goder lavere end før, eller der er sket en forbedring af hans indtægts reelle købekraft, vil den arbejdskapacitet, han udbyder, eller ønsker udnyttet, nedsættes. En forringelse af de økonomiske arbejdsvilkår kan medføre, at landmanden ønsker at arbejde mere, men kan også indskrænke hans udbud af arbejdskraft.

6. Kapacitetsudnyttelsen i forskellige brugsstørrelser.

Da ejendomsstørrelsen er en faktor af væsentlig driftsøkonomisk betydning i landbruget, vil det være hensigtsmæssigt at give en kort omtale af kapacitetsudnyttelsen i de forskellige størrelsesgrupper. Den store bruttoproduktion i de små brug skyldes, at forholdet mellem jordareal og fast arbejdskraft tilskynder til en stærk arbejdsanvendelse samt udstrakt anvendelse af andre faktorer, såsom kunstgødning. Den store arbejdsanvendelse er blevet understøttet ved husmandens lave vurdering af egen arbejdskraft samt ved, at han for at få tilstrækkelig indtægt til familiens og eget underhold har

lagt vægten på forædlingsproduktionen baseret på indkøbte foderstoffer. Dette har nødvendiggjort en stor bygningskapacitet, der i forbindelse med stor efterspørgsel og deraf følgende højere pris for små brug har bebyrdet ham med så store faste udgifter, at han til stadighed er nødt til at gennemføre en stor produktion, hovedsagelig opnået gennem en meget betydelig arbejdspræstation.

I de store brug muliggør en mere udvidet maskinanvendelse og et større areal pr. mand en bedre udnyttelse af arbejdskraften. I de store brug er det muligt at anskaffe faktorer som maskiner, heste og mandskab i det omfang, det er nødvendigt for produktionen og heller ikke mere, idet de faktorer, der kun kan anskaffes i bestemte størrelser, kan tilpasses desto mere nøjagtigt til produktionens omfang, jo større dette er i forhold til de enkelte faktorer.

Endvidere kan der i de store brug gennemføres en vis arbejdsdeling, så f. eks. en dygtig fodermester eller traktorfører kan udnyttes mere fuldstændig. Når de små brug trods de her nævnte storbrugsfordele har økonomisk eksistensberettigelse, skyldes det dels, at småbrugerens omhu og kyndighed på husdyrproduktionens område repræsenterer en værdifuld kapacitet, samt dels husmandens lave vurdering af sin arbejdstid. Dette sidste hænger igen sammen med det forhold, at brugerens arbejdskraft som regel ikke kan finde anvendelse på anden måde, samt med psykologiske og sociale forhold.

En talmæssig illustrering af husmandsbrugets større brutto-udbytte pr. arealenhed må anses for overflødig. Det skal blot bemærkes, at den store produktion ikke skyldes en forholdsvis høj jordværdi, idet denne meget nær svarer til gennemsnit, i hvert fald for så vidt angår det af Det landøkonomiske Driftsbureau bearbejdede regnskabsmateriale.

Med hensyn til forbruget af menneskelig arbejdskraft så viser en i Landbrugsrådets publikation »Landbrugets produktion og Økonomi« offentliggjort beregning, at det pågældende materiales brug under 10 ha har haft et arbejdsforbrug på 228 timer pr. ha, medens deres produktion i henhold til be-

regnede gennemsnits- og normtal kun »berettigede« til et forbrug på 163 timer. Vedrørende hesteholdets udnyttelse fremgår det af Det landøkonomiske Driftsbureau's beretning »25 Aars Undersøgelser over Landbrugets Driftsforhold«, at hesteholdet i det i tidsrummet 1916/17—1940/41 behandlede materiale har udgjort pr. 100 ha:

	Under 10 ha	10—20	20—30	30—50	50—100	over 100
Antal heste	27	16	14	13	11	8

Selv om der er forskel på store og små hestes foderforbrug, og selv om hårdt arbejdende heste ofte kræver relativt dyrt foder, er der næppe tvivl om, at udgifterne til hestehold bliver bedre udnyttet i de store end i de små brug. Maskinerne udnyttes formentlig som helhed bedst i de store brug, idet inventarkapitalen pr. ha ifølge regnskaberne stiger med af-tagende ejendomsstørrelse. Det samme gælder for bygningskapitalen.

7. Talmæssig belysning af kapacitetsudnyttelsens betydning.

Til belysning af kapacitetsudnyttelsens økonomiske betydning skal anføres enkelte tal vedrørende dansk landbrugs produktion umiddelbart før og under den anden verdenskrig. Tallene er taget fra Landbrugsrådets førnævnte publikation: »Landbrugets Produktion og Økonomi«. Det må være berettiget at gå ud fra, at dansk landbrugs kapacitet i jord og bygninger var omtrent uændret i tiåret 1935—1945, og den stedfundne produktionsnedgang er derfor et udtryk for en formindsket udnyttelse af produktionsapparatet.

Den samlede mælkeproduktion faldt fra 5290 mill. kg årlig som gennemsnit for tidsrummet 1935—1939 til 3690 mill. kg som gennemsnit for perioden 1941—1944. Flæskeproduktionen faldt fra 312 til 179 mill. kg, ægproduktionen fra 120 til 46 mill. kg og kødproduktionen fra 153 til 135 mill. kg. Endvidere skal anføres, at mælkeproduktionen pr. ko ligeledes udviste en betydelig nedgang. I de små brug, hvor manglen på udenlandske foderstoffer gjorde sig stærkest gældende, gik produktionen ned fra 3908 kg som gennemsnit for tiåret 1930—

1940 til 3083 kg i 1942—1943, eller en nedgang på 825 kg. For brug over 100 ha var de tilsvarende tal 3546, 3064 og 482 kg. Nedgangen skyldtes en svagere fodring som helhed og specielt underforsyning med protein, altså dårlig udnyttelse af henholdsvis vedligeholdelsesfoderets og produktionsfoderets kapacitet. Resultatet heraf var, at mælkeproduktionen pr. F. E. gik ned fra 1,06 kg før krigen til 0,87 kg under krigen.

8. *Fremgangsmåder til en forbedret kapacitetsudnyttelse.*

Det er velbekendt, at kapaciteten i dansk landbrug siden krigen har været og også i dag er kun delvis udnyttet. Vedrørende spørgsmålet om muligheden for og fordelagtigheden af en forbedret udnyttelse af produktionsapparatet skal det understreges, at en sådan kan opnås på to principielt forskellige måder. Den kan dels foregå ved en forøget udnyttelse af det eksisterende produktionsanlæg og altså resultere i en større produktion og dels ske ved en indskrænkning af faktorbestanden uden tilsvarende produktionsnedgang.

Som hovedretningslinie kan man sige, at det er sidstnævnte fremgangsmåde, der er tilrådelig, når afsætningsforholdene er vanskelige og usikre, medens gode afsætningsvilkår begunstiger produktionsforøgelse. Det her nævnte forhold er af stor økonomisk vigtighed, og enhver landmand bør derfor have det i erindring under enhver driftsmæssig overvejelse. Der er næppe tvivl om, at mange landmænd i for høj grad har haft den opfattelse, at en forbedret rentabilitet kun kunne opnås gennem en øget produktion og ikke gennem en fornuftig reduktion af faktorbestanden. Et aktuelt eksempel på en forbedret kapacitetsudnyttelse på denne måde har man i de senere års nedgang i landbrugets arbejdsstab.

En forbedret kapacitetsudnyttelse i fremtiden bør formentlig ske både ved en reduktion af faktorbestanden og ved en forøgelse af produktionen. Faktorindskrænkningen kan i første række ske ved en yderligere begrænsning af anvendelsen af menneskelig arbejdskraft. Affolkningen af landbruget må forventes at ville fortsætte, så længe arbejdsløshed i andre erhverv ikke afskrækker fra at gå over til disse, og den

stærke stigning i arbejdslønnen medfører, at landmanden på sin side vil søge at begrænse anvendelsen af arbejdskraft mest muligt.

Skal dansk landbrugs produktion opretholdes, må der følgende tilstræbes en forbedret udnyttelse af den tilbageværende arbejdskraft ved en gennemgribende arbejdsrationalisering, herunder en øget mekanisering, hvilket da også for øjeblikket finder sted i dansk landbrug i stor udstrækning. Såfremt den forøgelse af kapitalinvesteringen, der herved finder sted, ikke skal give bagslag, er det imidlertid vigtigt, at enhver landmand, der forøger maskinanvendelsen i sin bedrift, gør sig helt klart, at der herved sker en forøgelse af de faste omkostninger, hvilket under en ændring af produktionsvilkårene forøger vanskelighederne ved en tilpasning af produktionsapparatet og dermed for en tilfredsstillende kapacitetsudnyttelse. En sådan mere fast omkostningsstruktur er vel, som forholdene ligger, en nødvendig pris for en begrænsning i anvendelsen af arbejdskraft, men det er vigtigt, at den enkelte landmand erkender denne kendsgerning og tilstræber, at prisen bliver så lav som mulig.

En reduktion af faktorbestanden vil også kunne være tilrådelig på andre områder. I mange tilfælde vil inventar- og maskinkapitalen kunne udnyttes bedre, og en reduktion af koantallet kan og bør ofte gå hånd i hånd med arbejdet for en forøget arveligt betinget ydeevne og for en mere rationel fodring. I mange danske landbrug vil en ikke uvæsentlig reduktion af hesteholdet kunne finde sted uden skade for gennemførelsen af en iøvrigt rationel drift. Ved ombygning og nyopførelse af avlsbygninger må de fornødne overvejelser ske i klar erkendelse af, at der skal bødes for eventuelle kortsynede og uøkonomiske dispositioner gennem mange år.

En forbedret kapacitetsudnyttelse kan altså meget vel finde sted, selv om produktionen holdes konstant eller endog indskrænkes. Forudsætningen er blot, at der sker en reduktion af faktorbestanden, der overstiger en eventuel produktionsnedgang.

En forøgelse af kapacitetsudnyttelsen kan dog selvsagt og